

фер (Maihoffer), Бонар (Bonnard), Рубије (Roubier), егзистенцијалистичко схватање државе.

Као што се из овог сумарног прегледа може видети, аутор је у своме раду дао један општи преглед најважнијих учења из области права и државе од најранијих до најсавременијих. Но, овакав његов несумњиво похвалан и значајан напор извор је истовремено и основног недостатка дела, а то је немогућност да се детаљније изложи схватања великог броја одабраних писаца. С тим у вези чини нам се да је и поред ограниченог простора неким писцима с обзиром на њихово место у области правне филозофије можда могло бити посвећено више места нпр. Дел Векију (Del Vecchio). С друге, пак, стране свакако треба подвући чињеницу да је марксистичком схватању права и државе посвећено доста простора, што показује знатно интересовање грађанских правних филозофа за марксизам.

Као и код сваког систематизовања и у овом случају се несумњиво с правом може поставити питање оправданости систематизације односно класификације које аутор врши, било у погледу поделе на наведена четири дела поделе у њиховом оквиру. Ово исто важи и у погледу исправности његове интерпретације појединих филозофских праваца односно учења појединих правних теоретичара. У вези с тим може се поставити и питање допуштености коришћења књижевности не у оригиналу него у француском преводу — што аутор доста често чини. Поред овога, свакако најозбиљнија замерка која се аутору може поставити, мислимо да је недозвољено велики број грешака у писању наслова и појмова на немачком језику. Ова грешка би у евентуалном новом издању (ово је друго издање) безусловно морала бити отклоњена.

Но и поред евентуалних недостатака у погледу систематизације односно потпуности, у сваком случају чињеница је да рад може веома корисно да послужи као систематски преглед за стицање увида у развој филозофије права и државе. Из тога разлога он ће пре свега да буде интересантан за све оне научне раднике који се интересују за ову научну дисциплину. Мислимо да овоме посебно може да допринесе веома исцрпна књижевност наведена после сваког одељка рада.

Др Д. Продановић

Андрија Гамс: БИБЛИЈА У СВЕТАЛУ ДРУШТВЕНИХ БОРБИ
Београд, 1970. стр. 207.

Није редак случај да поједини, веома значајни, историјски извори и друштвени документи изазивају много мањи научни интерес од онога који би се могао основано очекивати с обзиром на њихову друштвену важност и историјску улогу. То је случај и са Библијом. Иако представља основни извор двеју великих религија, јеврејске и хришћанске (а вршила је значајни утицај и на стварање треће религије — Ислама, Библија није била предмет дубљих научних проучавања, посебно са аспекта друштвених сукоба и борби, који су се испољавали у току њеног стварања, или су у њој налазили свој извор и оправдање. Разлози за ово, сразмерно мало научно интересовање многоструки су. Пре свега, верници Библију посматрају као основни верски документ, као поруку од Бога, чијих се правила треба држати и у њих веровати. Свако истраживање друштвене генезе Библије показује се, стога, са овог становишта, као сувишно и апсурдно или ако се то ипак ради и ради се тенденциозно. Обрнуто, многи који су раскрстили са религијом као отуђеном друштвеном свешћу, поричу и значај Библије, сматрајући је великом људском заблудом, и давно превазиђеном фазом људског духа, не поклањајући јој, стога, особиту пажњу и интерес.

Непобитан је историјски факт, међутим, да је Библија имала велики утицај на модерну цивилизацију и културу. Неке основне политичке идеје, данас делимично или потпуно остварене, налазе свој корен не само у грчкој филозофској и политичкој мисли већ и у Библији. Негирање државности, идеје друштвеног уговора, самоуправљања, комунизма добара, личне одговорности нашле су не само своје место у Библији (посебно у учењима пророка) већ се покушало и њихово реално остваривање у јеврејским заједницама. Маркс чак тврди у „Јеврејском питању“ да „Јеврејство достиже свој врхунац са довршењем грађанског друштва, а грађанско друштво се потпуно развило тек у хришћанском свету“. Стога, књига проф. А. Гамса посвећена изучавању Библије у светлу друштвених борби представља значајан научни допринос за потпуније сагледавање не само места и историјског значаја Библије већ и тековина савремене цивилизације и културе.

Књига проф. А. Гамса обухвата, поред увода и поговора, два дела. У уводу се износе основни подаци о Библији (назив, Стари завет, и његова подела, Нови завет). Први део, који носи назив „Библија као огледало друштвених борби“ посвећен је периоду Старог завета, појави хришћанства и Новом завету. Други део „Библија као извор друштвених борби“ обухвата период до реформације и реформацију. Најзад, у поговору се експлицитније износе општи закључци који се садрже у књизи.

Библија је грчки назив и значи „књиге“. Она се дели на Стари и Нови завет. Јеврејска религија признаје само Стари завет, који претежно описује савез Бога (који је у Библији означен личним именом Јхвх, тј. Јахве или Јехова) са Израелом, по коме Израел обећава Богу да ће се држати заповеди које је Бог објавио преко Мојсија и других пророка, и због чега он сматра Израел својим народом („изабран“ народ). Он се састоји из три дела: Тора-закон; Невиним пророци и Кетубим — списи. Тора, која првенствено садржи Мојсијеве законе, јесте, према јеврејском религијском схватању, најважнији део Старог завета. Нови завет представља обновљени савез са Богом, по коме, према хришћанској религији, Бог преко Исуса обећава свим људима вечни спас ако прихватају Божје откровење, које је Исус дао непосредно или преко својих апостола, и којима се допуњава ранија Божја откровења дата у Старом завету. Он се дели на четири дела: Еванђеље, Дела апостолска, Посланице и Јованово откровење (Апокалипсу).

Стари завет није јединствено дело ни по ауторима ни по времену настанка. Пошто обухвата списе који су се јављали у временском размаку од 1400—1300. год. пре н.е. до 200. год. н. е., он пружа импресивну слику друштвених кретања и борби у том временском периоду. Сама нормативна садржина Мојсијевог петокњижја указује на значајне преображаје кроз које је пролазило јеврејско друштво на путу од родовско-племенског уређења ка првим облицима државности. Условно се могу прописи које садржи Мојсијево петокњижје, сматра аутор књиге, поделити на морално-правне и верске. Основа „Божјих заповеди“, кроз које је Израел „изабран и Богу посвећен народ“, јесте Декалог, тј. десет заповеди. Кроз њих Јахве објављује да је једини бог, поред кога израелски народ не сме имати других богова. Сем тога, Јевреји морају поштовати своје родитеље; не смеју убијати, чинити прељубе, лажно сведочити и кетети се божјим именом, красти и желети оно што припада ближњем и, најзад, морају се седми дан у недељи одмарати. Казне предвиђене за повреду божјих заповеди су веома строге, и погађају не само прекршиоца већ и његове потомке до четвртог степена. Тако, за прељубу треба да се погубе и мушкарац и жена; иста санкција погађа мушкарца за хомосексуални однос и скотолоштво (значај ове одређе постаје јаснији када се зна да су ово биле нормалне појаве код Грка и Римљана), као и девојку за ванбрачни сношај. Садржина ових заповести указује да се традиционално родовско-племенско уређење засновано на колективној својини и производњи управљеној на подмирење потреба чланова заједнице почело распадати. Настали процеси имовинског раслојавања потенцирају снагу и моћ као основни критериј међуљудских од-

носа. Стога, убиство, узимање туђег силом, безобзирност према слабијем, чак и према остарелом родитељу јесу нормалне појаве. Мојсијеви прописи, предвиђају строге казне за прекршиоце и награде за поштоваоце „божјих заповести“, покушавају да спрече или ублаже испољавање тих тежких пропратних појава процеса имовинског и друштвеног раслојавања. С тог аспекта, посебну пажњу привлаче две установе Мојсијевог петокњижја. То су Шабат и Јувилеј. Шабат је празновање суботе, седмог дана у недељи. Тада не сме да ради не само домаћин већ и његови укућани, слуге, па чак и животиње. Очигледно је, према томе, да се Јевреји нису односили према раду са презиром (као што је то случај код старих Грка и Римљана који су рад сматрали недостојним за слободна човека) јер рад представља обавезу коју Бог намеће. Јувилеј је, пак, остатак колективне својине. Требало је да он спречи, или бар успори, прелаз колективне у приватну својину. Према Јувилеју, земља се сваке 50. године враћа првобитном власнику. Тада се и робови — Јевреји ослобађају. Али, учвршћивањем приватне својине јавља се низ ограничења за дејство Јувилеја. Он се не односи на градске куће, а касније ни на имања купљена од левита (јеврејских свештеника). Поред Јувилеја постоји и „Шабат година“ тј. свака седма година. Земља се тад не обрађује а дугови се испраштају међу Израелцима. Мојсијеви прописи потврђују да је и код Јевреја процес имовинског раслојавања довео до установе дужничког ропства. Међутим, ропство није никад код Јевреја достигло оне размере као у Грчкој и Риму, а сем тога Јеврејин — роб је морао бити ослобођен седам године робовања. Напор Мојсијевог петокњижја да успори процес класне диференцијације огледа се и у прописима који налажу помагање сиротиње. Оно забрањује давање сиромашу жита на зајам уз високу камату, што иначе представља једно од важних средстава падања у дужничко ропство код античких народа. Стога, професор Гамс с правом закључује да је управо Мојсијево петокњижје било моћно оружје у рукама оних друштвених снага које су се бориле против тога да се држава (држава старог века) развије до крајњих консеквенци — до потпуног разбијања родовско-племенског уређења и учвршћења војне, свештеничке и новчане аристократије. Зато прописе у Мојсијевом петокњижју држава претежно не санкционише. Крајња и најважнија санкција је вера, веровање, божја казна. Учења првобитне јеврејске религије, како се испољавају у Мојсијевом петокњижју, једноставна су, рационална и рационалистичка. У средишту се налази Бог — Јахве, једини, јединствени и свемогући. Божје награде за поштовање моралних правила јесу здравље, радост, материјална добра на овом свету, а казне — лишавање тих добара, сиромаштво, болест и смрт. Према првобитном јеврејском религијском веровању не постоји загробни живот и награда или казна после смрти. Живот човеков се продужава у потомству. Јеврејска религија се, према томе, значајно разликује од грчке. Иако су обе религије настале у исто време и развиле се из анинизма, грчка религија је остала у фази политеизма. Уз то, код Грка богови и људи се мешају (чак се човек може јавити као арбитар у спору између богова), док је код старих Јевреја човек потпуно одвојен и подређен богу. За разлику од грчке религије која подстиче аристократске тенденције, јеврејски Бог јача демократске и егалитарске тенденције у друштву. Јер, сваки човек према јеврејској религији, па и краљ, само је обичан човек и пред Богом једнак са осталим људима. Још једно обележје јеврејског верског учења је од особитог друштвеног значаја. Наиме, јеврејска религија апсорбује у себе целокупни духовни живот. Она, дакле, прописује не само веровање него и понашање човека, особито његово понашање у друштву.

Због ових својих обележја (тежње да сачува извесну демократију у јеврејском друштву; обезбеђа извесну сигурност појединца у друштву, којећи испољене процесе пауперизације...) јеврејска религија се, према мишљењу аутора, можда није никад ни остварила у свој својој доследности, јер је резултат друштвених борби и подстицај за даље борбе. Из Библије се јасно уочавају процеси настајања јеврејске државе (који је процес

убрзан борбом против Филитејаца), и борба народа против њеног консолидовања. Јединствена јеврејска држава се распала после смрти Соломона на Јудеју или Јужну државу и Израел или Северну државу. Према Библији, до одвајања Северне државе је дошло због претераних економских терета наметнутих народу. Међутим, процес богаћења краља и аристократије настављен је у обе државе. Религија је могла само донекле да ублажи, али не и заустави овај процес. Налазећи се на веома значајном стратегијском положају, јеврејске државе нису имале дуго век. Северну државу су уништили Асирци, а Јудеју Вавилонци 586. год. пре н.е. одводећи велики део становништва у Вавилонију.

Пошто је Израел према јеврејској религији „изабран народ“, требало је објаснити како је могуће да буде покорен од других држава. Пророци који су били у центру борбе за афирмацију јахвизма а против јачања власти краља и аристократије, сматрали су да је то последица непоштовања божјих правила. Народи који побеђују и поробљавају Јевреје само су „бич божји“ којим их Бог кажњава и опомиње на њихове грехе. Из овог става су пророци развили идеју месијанизма, избављења јеврејског народа и стварања царства мира, среће и благостања. Немогућност да се заустави точак историје показује и безуспешан покушај Ерзе и Нехемије да оснују идеално јеврејско друштво по „божјим законима“. Главни узрок неуспеха није била политичка несамосталност Јудеје (јер су Персијанци били веома толерантни према Јеврејима), већ немогућност остварења равноправности и једнакости, посебно економске, у датим условима. Приватна својина се, у периоду Другог храма, све више учвршћује. Ствара се нов повлашћени слој земљопоседника и трговаца. Све то доводи до обнављања процеса борбе за Мојсијеве законе. Испољавају се две међусобно супротстављене тенденције, тенденција очувања Мојсијевих закона и тежња њиховог одстрањивања. Носиоци прве тенденције су били широки народни слојеви, док су протагонисти супротне тежње били богати слојеви, новонастала аристократија, трговци и свештеници, особито виши. Иако је основа њиховог разилажења била верска, сукоб је примио и политичка обележја. Постепено је, као последица овог сукоба, дошло до стварања две важне политичке групе — фарисеја и садуцеја. Погоршање положаја јеврејског народа довело је до стварања још две, за судбину Јудеје, значајне политичке групе — есена и зелота. Фарисеји и зелоти су очекивали Месију, који ће победити непријатеље Јевреја и успоставити царство мира, правде и благостања. Међусобно су се разликовали по методу борбе, и зелоти су били иницијатори устанка против Римљана који ће се тако кобно завршити по Јевреје. Есени су, међутим, имали потпуно различит став према Месији. Они нису веровали да „спасење“ могу наћи у оквиру постојећих друштвених и религијских институција. Наглашавали су значај загробног живота, награду и казну у загробном животу, па су тиме овоземањски живот учинили мање значајним.

Аутор књиге сматра да је секта првобитних хришћана или назарећана вероватно произашла из есена, или бар настала из истих друштвено-политичких и идејних извора. У прилог овог схватања иде околност да првобитни хришћани имају много заједничког са есенима. Поборници су економског комунизма; супротстављају се званичном храму; негују култ једноставности и сиромаштва; верују у дуализам душе и тела, загробни живот и скори долазак Месије као духовног избавитеља. Но, нарочито оваја ову секту од есена одбацивање основних друштвених установа на којима се заснивало ондашње јеврејско друштво, тј. установа приватне својине и државе. Оснивач хришћанског покрета био је Исус Назарећанин, кога највећи део хришћанских цркава сматра Богом. Иако је његова личност веома спорна, и оспоравана, аутор сматра да се мора прихватити да је Исус постојао и да је био човек-Јеврејин. Првобитно хришћанство је сачувало доста јудаистичких елемената. То се посебно огледа у поштовању извесних јеврејских обреда и прописа који су доста отежавали ширење хришћанства. Одлучујући корак на путу прерастања хришћанства у „ме-

ђународну" светску религију, посебно својом борбом против обрезивања и прописа о забрањеним јелима, учинио је апостол Павле. Стога се он сматра оснивачем хришћанске цркве. Временом хришћанство напушта свој првобитни радикални анархистички однос према држави, наглашавајући све више верске, верско-моралне и верско-мистичне елементе. Ова тенденција ће долазити све више до изражаја у хеленистичкој компоненти хришћанства. Криза римског робовласничког друштва, бесперспективност и безизлазност, тежак економски положај и несигурност гонили су мале људе да решења за своје животне проблеме траже на другом свету. Хришћанство им је давало утеху да ће за своје патње бити награђени на оном свету. Уједно, хришћанство је све више истицало потребу за мирењем са постојећим. Све је то допринело, поред жеље римских императора да путем хришћанства обезбеде кохезију свог царства, до његовог признања за званичну државну религију.

Поред постојања одређених сличности између јеврејске и хришћанске религије (задржавање Старог завета као свете књиге, организовање цркве, монотеизам), испољавају се и значајне разлике. Хришћанска религија је универзална; она истиче уместо принципа „изабраности" идеју „спасења" доступну сваком човеку који се „крсти у Исусу и Светом духу". За разлику од јеврејске религије која полаже акценат на овоземаљски свет, хришћанство посматра човеков живот као увертиру у вечни живот у небеском царству. Путем спасења, хришћанин, по смрти, одлази у царство небеско. У учењу хришћанства основно место заузима идеја греха. Човек може на овом свету слободно да бира између греха и спасења. Грех повлачи пропаст, смрт и тешку казну после смрти у загробном животу. Стога, човек мора да верује, јер је вера основни услов за спасење.

Поставши званична вера, хришћанство је представљало главни ослонац државне власти. Црква се бирократизовала, револуционарности у њеном учењу нестају, а првобитни егалитарски захтеви се преносе на онај свет. По пропасти римског царства, црква ће бити једно од најзначајнијих средстава за стварање нових германских држава и јачања феудализма у њима. Сама црква се организује по монархичком принципу. Своја учења црква претвара у догме, и развија инквизицију и схоластику, као средства за њихово одржавање, односно подизање ауторитета догми. Црква постаје моћна феудална организација, у чијем оквиру цветају различити облици корупције; посебно симонија-продавање црквених положаја за новац; непотизам-додељивање црквених положаја по робачкој линији и индулгенцијановчани искуп греха. Друштвена подређеност и економска несигурност већине становништва у феудалном друштву изазива низ побуна. Оне, као и друге појаве у средњем веку, примају верски карактер. Уперене су против цркве и њеног учења. Јавља се низ секти као што су богумили, арнолдисти, валдежани . . .

Даљи развојак производних снага у крилу феудалног друштва ствара основне предуслове за успостављање нове друштвено-економске формације. Криза феудалног друштва повлачи и кризу католичке цркве. Нова класо-грађанство, покушава да стекне оно место у друштву које, по својој оцени, заслужује. Незадовољни су и сељаци, као и ситно и средње племство чије су позиције све више угрожене. Све ове друштвене групације, истиче проф. Гамс, покушавају да за свој револт и акцију нађу идејне основе у самој Библији. Њихове друштвено-политичке тежње манифестују се у виду религијских покрета. Свим тим религијским покретима заједничко је, истиче аутор, што су истовремено критика постојећег друштва и тежња да се оно измени путем нове религије. При том, покрети оних слојева феудалног друштва који немају историјску перспективу даљег развика, узимају места из Библије која нагињу мистицизму, теже остварењу неогређеног божјег царства и на земљи и на небу; докле грађанство, као историјски носилац новог начина производње, врши критику католичке цркве и постојећег друштва ослоњајући се на рационална места у Библији, посебно на Стари завет.

Проф. Гамс даје, у својој књизи, преглед схватања и друштвени значај ових многобројних религијских покрета почев од Виклифа и доларда, преко Јана Хуса и таборићана, Лутера (сељачких устанака у Немачкој), Цвинглија и анабаптиста, закључно са калвинизмом, реформацијом у Великој Британији и пуританцима у Северној Америци. Аутор указује да друштвене последице одређених религијских учења, особито калвинизма, изражавају тежње грађанства у ондашњим историјским условима. Инсистирање Калвина на реду у личном животу и законитости у јавном животу, за што је узор нашао у Старом завету, одговарају, констатује аутор, захтевима нове младе буржоазије.

Калвинизам у разним варијантама, постаће истовремено идеологија буржоаских револуција (додуше политички још недовољно уобличених) у Холандији у XVI веку и у Енглеској у XVII веку.

Кад се има у виду, на што је већ указао Енгелс (што истиче и проф. Гамс), да постоје одређене сличности између првобитног радикалног хришћанства и радничког покрета у другој половини XIX века, односно модерног социјализма, студија проф. Гамса добија још више значаја. Једна констатација коју у том погледу чини проф. Гамс, нарочито је важна. Он, наиме, указује на сличност између развоја првобитног хришћанства и модерног социјализма у погледу бирократије. Као у првобитном хришћанству, и у социјалистичким земљама се издаваја, у име заштите принципа једнакости, посебна друштвена група, и претвара у повлашћени друштвени слој.

Због квалитета које поседује и занимљивости теме, уверени смо да ће књига проф. Гамса наићи на добар пријем код наше научне (и не само те) јавности.

Будимир Кошуткић

Др Славољуб Поповић: УПРАВНО ПРАВО — Општи део, Пето измењено и допуњено издање, Београд, стр. 755.

У издању издавачко-штампарског предузећа „Савремена администрација“ изашло је пето издање Управног права (општи део) редовног професора Правно-економског факултета у Нишу др Славољуба Поповића.

Књига је, углавном, рађена према усвојеном програму за предмет управно право, које се предаје на Правном одсеку Правно-економског факултета у Нишу, те је стога првенствено намењена студентима овог факултета за припремање испита. Међутим, због обимности и значаја материјала који је овде изнет, као и начина на који је то учињено, књига знатно премашује ову сврху и представља драгоцен материјал за упознавање са материјом из управног права и припремање стручних испита из ове материје.

Посебно је важно истаћи да су у књизи обухваћене све измене и допуне нормативних аката објављене у „Службеном листу СФРЈ“ до 1. маја 1969. године, тим пре када се има у виду динамика развитка нашег друштва и честе промене до којих долази последњих година, нарочито у области управе.

Књига садржи уводни део и још четири дела.

У уводном делу аутор, најпре, говори о предмету управног права, настанку и развоју управног права и његовом односу према другим гранама права. Затим, веома значајно место у уводном делу заузима питање одређивања појма „јавна управа“ у ужем и ширем смислу, посматрано са организационог и функционалног аспекта. Проучавајући појам јавне управе у ширем смислу аутор посебно обрађује појам „државне управе“ и појам „друштвене управе“.

У правној теорији постоје велика размимоилажења у вези са одређивањем појма државне управе, како међу теоретичарима буржоаске правне